

**Recenzja pracy doktorskiej mgr Ewy Szeloch,
*Obraz Żydów w polskiej myśli historycznej okresu II Rzeczypospolitej.
Syntezy, parasyntezy i podręczniki dziejów ojczystych, Rzeszów 2022, ss. 204***

Przedmiot i zakres pracy doktorskiej, kwestie metodologiczne:

Zagadnienia, które pani mgr Ewa Szeloch uczyniła przedmiotem swojej rozprawy doktorskiej były już co prawda podejmowane w dotychczasowej historiografii, ale w ujęciu i zakresie zaproponowanym przez Doktorantkę nie doczekały się całościowego omówienia¹. Z tego też względu wybór tematu doktoratu, jak również jego zakres chronologiczny uważam za trafny i w pełni uzasadniony merytorycznie, a przedstawione przez Doktorantkę ustalenia za wiele wnoszące do aktualnego stanu wiedzy. Są one też naturalną kontynuacją badań prowadzonych przez Panią Promotor prof. Joannę Pisulińską dla okresu 1795-1914².

Pytanie o obraz Żydów, jaki ukształtował się w polskiej myśli historycznej w latach 1918-1939 niesie ze sobą oczywiście szereg wyzwań i postulatów badawczych, poczynając od nakreślenia ram interpretacyjnych pracy i związanych z tym kwestii terminologicznych po wytypowanie bazy źródłowej będącej przedmiotem szczegółowej analizy historiograficznej, co w przypadku recenzowanej pracy doktorskiej poskutkowało przyjęciem za podstawę źródłową kilku wybranych gatunków historiograficznych (syntezy, parasyntezy) oraz innych źródeł: podręczniki szkolne, programy nauczania z lat 1918-1939. Doktorantka starała się zwrócić na te kwestie uwagę już we wstępie pracy doktorskiej stawiając kilka zasadniczych pytań badawczych: „W jakim stopniu dzieje ludności żydowskiej interesowały autorów syntez, parasyntez i podręczników szkolnych z zakresu historii; jak wyglądał ukazany przez nich obraz społeczności żydowskiej; czym były uwarunkowane wypowiedzi poszczególnych historyków na temat Żydów; w jakim stopniu kreowany przez nich wizerunek Żydów wpływał na kształtowanie świadomości historycznej (...); w jakim stopniu starano się przełamywać zakorzenione w świadomości społecznej stereotypy; jaki był stosunek poszczególnych autorów do społeczności żydowskiej” (s. 5). Rozumiem, że tak sformułowany katalog pytań nie tylko,

¹S. Kielbasiewicz, *Obraz Żyda w historiografii polskiej okresu międzywojennego*, Toruń 2005.

²J. Pisulinska, *Żydzi w polskiej myśli historycznej doby porzeczowej (1795-1914). Syntezy, parasyntezy i podręczniki dziejów ojczystych*, Rzeszów 2004.

że pozwolił Doktorantce na zasadniczą konceptualizację przedmiotu badań i wpisanie go w szersze studia z zakresu świadomości/pamięci/edukacji historycznej czasów II Rzeczypospolitej, ale także na przeprowadzenie studiów porównawczych na poziomie historycznych prac syntetycznych odnoszących się zarówno do dziejów ojczystych jak i powszechnych czy obrazu Żydów w myśli historycznej doby porozbiorowej (ściślej lat 1900-1914, kiedy następował znaczący wzrost zainteresowania badaniami nad dziejami Żydów w różnych krajowych ośrodkach historycznych i rozwój historiografii żydowskiej). Z tym wiąże się, dość ważne w mojej ocenie, przyjęcie przez Doktorantkę określonej perspektywy badawczej, pozwalającej na uchwycenie wielowymiarowego charakteru ówczesnej myśli historycznej, często uwarunkowanej społecznie i politycznie, i miejsca w niej obrazu społeczności żydowskiej na przestrzeni XIX/XX stulecia i czasów międzywojennych. Pani mgr Ewa Szloch dokonując konceptualizacji przedmiotu badań świadoma była złożoności tej problematyki badawczej, stąd powołując się m.in. na prace Jerzego Maternickiego, Feliksa Grabskiego, Joanny Pisulińskiej, Violetty Julkowskiej i innych autorów odniosła się do zagadnień metodologicznych i problemu obrazu dziejów jako przedmiotu badań historiograficznych (s. 4). Kwestie te można było poszerzyć już na poziomie wstępnych założeń pracy o kulturową perspektywę badawczą, traktującą różne formy historycznych narracji jako teksty kultury. Wydaje się, że Doktorantka mogła w większym stopniu podzielić się własnymi przemyśleniami na ten temat.

Podstawa źródłowa pracy i wykorzystana literatura przedmiotu:

Praca doktorska pani mgr Ewy Szloch oparta została na solidnej i różnorodnej podstawie źródłowej, w której przeważają syntezy, parasyntezy, podręczniki dziejów ojczystych odpowiadające zakresowi chronologicznemu pracy (łącznie blisko 120 pozycji bibliograficznych), uzupełnione o inne źródła drukowane – w tym: tzw. wypisy historyczne, przewodniki metodyczne, opowiadania historyczne, teksty źródłowe do nauki w szkołach, programy nauczania, spisy podręczników (łącznie 43 pozycje). Z ich analizą Doktorantka poradziła sobie zadowalająco, co świadczy o Jej dobrym przygotowaniu warsztatowym. Dobór autorów analizowanych prac historycznych oraz zakres wykorzystania postawy źródłowej nie budzi więc moich zastrzeżeń, może jedynie zastanowiłabym się na przyszłość nad zasadnością wykorzystania w tego typu badaniach korespondencji historyków oraz publicystyki prasowej z epoki. Ważne wydaje się bowiem pytanie w jakim stopniu ówczesna prasa odnosiła się do problemu zamieszczania na swych łamach fragmentów prac historycznych zawierających interesujące nas kwestie. Nie jest to oczywiście uwaga pod adresem Doktorantki a jedyne

pytanie o potencjał badawczy tej grupy źródeł odnośnie do badań nad obrazem Żydów w polskiej myśli historycznej lat 1918-1939.

Doktorantka wykazała się w mojej ocenie dostateczną znajomością literatury przedmiotu. Widać, że swobodnie porusza się w problematyce i posiada ugruntowaną wiedzę z tego zakresu. Może jednak z uwagi na zbliżony przedmiot badań w większym zakresie należało poddać ocenie ustalenia S. Kiełbasiewicza i wskazać na nowe obszary podejmowanych w pracy doktorskiej badań. Obszerną i tak już bibliografię uzupełniłabym o kilka tytułów, których brak jest w tym wykazie (zob. m.in.: P. J. Jastrzębski, *Kwestia żydowska w publicystyce „Myśli Narodowej” w latach 1921–1926*, Toruń 2005; W. Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne latach 1918-1939*, Kraków 1995). Pozostając przy bibliografii należałoby poddać ją wnikliwej redakcji, gdyż nie obejmuje ona niektórych tytułów prac, na które Doktorantka powołuje się w przypisach, np.: brak w zestawieniu bibliograficznym prac: A. Landau-Czajka, *W jednym stali domu... Koncepcje rozwiązania kwestii żydowskiej w publicystyce polskiej lat 1933–1939*, Warszawa 1998 czy J. Goldberg, *Mojżesz Schorr – historyk polskich Żydów*, w: *Śladami Polin. Studia z dziejów Żydów w Polsce*, pod red. J. Tomaszewskiego, Warszawa 2002; M. Śliż, *Galicyjscy Żydzi na drodze do równouprawnienia 1848-1914. Aspekt prawny procesu emancypacji Żydów w Galicji*, Kraków 2006; M. Horn, *Profesor Majer Bałaban (1877-1942)*, w: *Tradycje i współczesność Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930-2005*, Warszawa 2005; W. Wierzbieniec, *Z badań nad lwowskim okresem życia i działalności Majera Bałabana*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, t. III, Rzeszów 2005). Może też upomniiałabym się jednak o uwzględnienie w bibliografii cytowanych w przypisach poszczególnych haseł biograficznych z kilku tomów Polskiego Słownika Biograficznego. Podsumowując, pomimo drobnych uwag o charakterze uzupełniającym docenić należy zgromadzony przez Doktorantkę materiał egzemplifikacyjny w postaci ponad 150 pozycji źródeł historiograficznych, wypisów źródłowych dla szkół, programów nauczania, opowiadań historycznych, przewodników metodycznych i podręczników szkolnych z lat 1918-1939. Autorka słusznie zwraca uwagę na ich pierwszorzędne znaczenie w podjętych przez siebie badaniach.

Struktura pracy doktorskiej:

Sformułowana przez Doktorantkę koncepcja badawcza znalazła odbicie w przyjętej konstrukcji pracy doktorskiej, opartej na układzie chronologiczno-problemowym. Pani mgr Ewa Szloch wytypowała trzy rozdziały odpowiadające wiodącym zagadnieniom i pytaniom badawczym stawianym w pracy. Konstrukcję doktoratu oceniam jako spójną i klarowną,

pozwalającą na logiczną prezentację ustaleń i wniosków. Takie ujęcie pozwoliło Doktorantce na podjęcie próby całościowego spojrzenia na proces kształtowania się wizerunku Żydów w polskiej historiografii i myśli historycznej okresu II Rzeczypospolitej, a właściwie to w dłuższej perspektywie czasowej, bo obejmującej lata 1900-1939. Ta próba wyjścia w Rozdziale I („Przed odzyskaniem niepodległości”, s. 10-43) poza nakreśloną tytułem pracy chronologię jest w mojej ocenie bardzo istotnym zabiegiem, pozwalającym nie tylko na podjęcie studiów porównawczych, ale także na pokazanie ewolucji poglądów historyków na kwestie stosunku do społeczności żydowskiej czy na pokazanie ciągłości prowadzonych przez nich badań. Tu Doktorantka słusznie położyła nacisk na rosnące od końca XIX stulecia zainteresowania historyczne problematyką żydowską, rozwój instytucjonalnego zaplecza dla profesjonalnej historiografii żydowskiej oraz na badania prowadzone za sprawą takich historyków jak: Majer Bałaban, Mojżesz Schorr, Izaak Schiper (s. 13). Tym bardziej, że ich dokonania na polu profesjonalizacji historiografii żydowskiej z tego okresu kontynuowane były szeroko w latach II Rzeczypospolitej. Doktorantka słusznie zwróciła uwagę na podejmowane wówczas badania przez Szymona Askenazego, a także na ogólniejszej natury prace historyczne Kazimierza Gorzyckiego, Stanisława Kutrzeby, Władysława Smoleńskiego, Adama Szelągowskiego czy Bolesława Limanowskiego. Starając się odpowiedzieć na pytanie „jak postrzegali rolę społeczności żydowskiej w dziejach Polski” postawiła tezę o dużym, choć nierównomiernie rozłożonym, zainteresowaniu wspomnianych historyków problematyką żydowską na kartach syntez czy parasyntez z tego okresu. Słusznie zwróciła uwagę na toczące się wówczas polemiki i różnice prezentowanych stanowisk, powiązując je często z reprezentowanymi przez historyków poglądami politycznymi (s. 28-29). Osobne miejsce poświęciła problematyce żydowskiej w podręcznikach szkolnych (s. 30-43), szkoda tylko, że dla przejrzystości narracji nie wyodrębniła w tej części pracy dwóch podrozdziałów odpowiadających kolejno tematyce 1) syntez i parasyntez oraz 2) podręczników szkolnych. Pani mgr Ewa Szeloch analizując dość bogaty materiał historiograficzny z tego okresu słusznie podkreśliła, że zauważalny wówczas wzrost zainteresowania problematyką żydowską jest wprost powiązany ze zjawiskiem reinterpretacji dziejów ojczystych i poszerzaniem obszaru historycznych badań o zagadnienia społeczno-gospodarcze, prawno-ustrojowe i kulturalne (s. 43). Doceniam, że zarówno w e części pracy jak i w kolejnych tytułowe zagadnienie omawia na szerszy tle zachodzących przewartościowań w ówczesnej historiografii ale też i w życiu społecznym.

Dwa kolejne rozdziały Doktorantka poświęciła zasadniczej problematyce pracy doktorskiej. Można oczywiście było dookreślić ich chronologię na poziomie formułowanych tytułów, ale pozostawiam to pod rozważę samej Doktorantce. Rozdział II „Syntezy i

parasyntezy dziejów Polski” jest interesującą analizą piśmiennictwa historycznego w dobie ożywionego zainteresowania historyków syntezami dziejów narodowych, syntezami „częstkowymi” dziejów wojskowych, gospodarczych, ustrojowych czy wychowania. Całość rozważań słusznie osadziła na szerszym tle sytuacji społeczno-politycznej i kwestii żydowskiej. Powiązała przy tym zainteresowania problematyką żydowską z nurtami politycznymi w ówczesnej historiografii, co wyraźnie przełożyło się na polaryzację stanowisk i poglądów historyków względem tytułowej problematyki. Jej zdaniem, w tym okresie „najwięcej miejsca poświęcili problematyce żydowskiej historycy, reprezentujący poglądy narodowe – Wacław Sobieski, Władysław Konopczyński”(s. 89). W konsekwencji ocenie poddała z jednej strony piśmiennictwo tzw. ogólne takich historyków jak m.in. Wacław Sobieski, Stanisław Zakrzewski, Oskar Halecki, Stanisław Smolka, Władysław Konopczyński, Adam Szelągowski, Jan Dąbrowski, Michał Bobrzyński, Adam Skałkowski, Wacław Tokarz, Adam Lewak, Kazimierz Tymieniecki i wielu innych (s. 44-89). Z drugiej strony natomiast zwróciła uwagę na dorobek Bałabana, Schorra, Hafftki, Schipperera i innych. Łącznie przeanalizowała w tej części pracy piśmiennictwo historyczne 25 autorów zaliczonych do autorów prac ogólnych i dziejów politycznych. Osobne miejsce poświęciła publikacjom o charakterze specjalistycznym, tj. takim, które odnosiły się do poszczególnych dziedzin życia w związku z procesem wyodrębniania się subdyscyplin historycznych. W tym przypadku pod uwagę wzięła Autorka twórczość M. Kukiela, J. Rutkowskiego, F. Bujaka, S. Kota, Kutrzeby, A. Brucknera, J. Bystronia (s. 90-111), słusznie zwracając uwagę na niewielką ilość wzmianek na temat roli Żydów w dziejach Polski w tych publikacjach, ale i tak stosunkowo szersze potraktowanie zagadnienia w porównaniu z syntezami i parasyntezami ogólnych dziejów Polski i dziejów politycznych. Rozdział III w całości poświęcony został charakterystyce zawartości, pod względem tytułowej problematyki, podręczników i programów szkolnych z podziałem na dwa okresy „Lata 1918-1931” oraz „Lata 1932-1939” (s. 112-173), gdzie przyjętą cezurą stała się „Ustawa o ustroju szkolnictwa” z 1932 r., propagująca model wychowania państwowego. Ta część pracy, to ciekawy i spójny z dotychczas rozważanymi zagadnieniami wykład dotyczący miejsca problematyki żydowskiej w programie wychowania obywatelsko-państwowego. Autorka przeanalizowała podręczniki dla różnych typów szkół (powszechnych oraz gimnazjów wyższych i niższych) autorstwa m.in. W. Smoleńskiego, J. Kisielewskiej, B. i G. Gebertów, W. Jarosza, S. Pawłowskiego, M. Janelllego, M. Dąbrowskiej, N. Gąsiorowskiej, Z. Morawskiej, W. Zakrzewskiego i innych. Zakres zainteresowań problematyką żydowską w podręcznikach szkolnych był zdaniem Doktorantki adekwatny do ówczesnych programów ministerialnych, ale też niejednorodny, uzależniony w jakimś stopniu od typu szkolnictwa. Co

istotne, zagadnienia narodowościowe stały się, jej zdaniem, częścią wytycznych dotyczących celów nauczania zawartych w programach z lat 1933-1937. Tym kwestiom Doktorantka poświęciła odrębną część pracy, starając się przedstawić obraz Żydów w opracowaniach podręcznikowych z lat trzydziestych na przykładzie podręczników Mrozowskiej, Moszczeńskiej, Dąbrowskiego, Gebertowej, Bornholtza, Opalka. Autorce udało się zestawić łącznie 69 wzmianek o roli społeczności żydowskiej w dziejach Polski w podręcznikach dla szkół powszechnych oraz w opracowaniach dla gimnazjów i liceów w latach 30. XX w., co umożliwiło Jej przeprowadzenie szczegółowej analizy porównawczej z obrazem kreowanym w szkolnej literaturze podręcznikowej z lat 20. XX w. Ustalenia te są efektem wnikliwej, dobrze udokumentowanej analizy źródłowej i stanowią wartościową część recenzowanej pracy doktorskiej.

Całość rozważań Doktorantki zamyka klasycznie skonstruowane zakończenie pracy, zawierające podsumowanie ustaleń i wniosków zaprezentowanych w poszczególnych rozdziałach dysertacji.

Konkluzja:

Reasumując, praca doktorska pani mgr Ewy Szloch jest wartościową dysertacją, porządkującą dotychczasowy stan wiedzy i wnoszącą nowe ustalenia do aktualnego stanu badań. Temat podjęty przez Doktorantkę posiada znaczący potencjał badawczy. Poziom merytoryczny recenzowanej pracy nie budzi moich zastrzeżeń. Doktorantka wykazała się dobrą znajomością podstawy źródłowej i literatury przedmiotu. Pomimo zasygnalizowanych przeze mnie drobnych uwag, jestem w pełni przekonana, że mamy do czynienia z wartościowym studium historycznym, opartym na solidnej podstawie źródłowej. Sposób ujęcia tematyki, język rozprawy, forma i sposób wnioskowania oraz prezentacji wyników badań świadczą o dojrzałości badawczej Autorki i Jej dobrym przygotowaniu warsztatowym. Konkludując uważam, że przedstawiona mi do oceny praca pani mgr Ewy Szloch, *Obraz Żydów w polskiej myśli historycznej okresu II Rzeczypospolitej. Syntezy, parasyntezy i podręczniki dziejów ojczystych*, Rzeszów 2022, ss. 204, spełnia ustawowe kryteria stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

